

Etikk

Makt kan føre til ondskap

Det er viktig å se farene i makten man har i sykepleiepraksis.

Per Nortvedt

Professor
Senter for medisinsk etikk, Universitetet i Oslo

.....
Sykepleien 2014 102 (11) (54-55)
DOI: 10.4220/sykepleiens.2014.0149

For en tid tilbake ble temaet ondskap i sykepleien og i profesjonell pleie mer generelt, satt på dagsorden i en bok av Kristin Heggen og Barbro Sætersdal. Ondskap ble i boken i hovedsak definert som ulike former for maktovergrep og krenkelser som enten med vitende og vilje ble utført av pleiere for å skade pasienten, eller som ofte er mer vanlig, krenkelser som følge av uvitenhet, slitasje på personalet, ressursmangel osv. Heggen reiste også senere kritikk mot et for stort fokus på «den gode sykepleier», på læring av omsorgsidealer og altruisme i sykepleien. Hun hevdet det unødige kunne bidra til å idyllisere sykepleiefaget, til ikke se realiteten og farene i den makt man besitter i utøvelse av den kliniske praksis. Filosof Tove Pettersen og forsker Marit Helene Hem ved Universitetet i Oslo, og også omsorgsteoretiker Kari Martinsen, har fremmet denne kritikken. Martinsen mener at for mye fokus på empati og egenskaper i den enkelte sykepleier kan lede til forglemmelse av den makt som ligger i utøvelse av faglært sykepleie.

Villet krenkelse

Men virkelig ondskap i sykepleien er ikke forglemmelser eller krenkelser i den daglige pleien. Ondskap er som Arne Johan Vetlesen sier: «Med hensikt å påføre et annet menneske smerte og lidelse, mot dets vilje og med den hensikt å påføre han eller henne ubotelig skade». Slik ondskap utøves av sykepleiere også i dag, når sykepleiere deltar i tortur og i henrettelser på fanger i fredstid og i krig. Og virkelig ondskap i stor skala så vi utført av sykepleiere som deltok i naziregimets ulike aktiviteter.

Holocaust i Europa

Sykepleieren i førkrigstidens Tyskland og under den annen verdenskrig deltok ikke bare i utryddelsen av handikappede, barn og eldre i eutanasiprogrammet fra 1941–1943. De deltok også videre i perioden som kalles «Wild Eutanaia», som varte fra 1943 til krigens slutt. Programmet ble offisielt stoppet av Hitler på grunn av motstand fra den katolske kirken og i befolkningen, men fortsatte likevel i det skjulte. Og sykepleiere deltok på alle områder av nazistenes utryddelsesprogram og i en rekke ulike funksjoner. Det var sykepleiere som brakte flest kvinner i direkte kontakt med holocaust. De var veiledere i rasehygiene. Sykepleiere var med å selektere mentalt og psykisk handikappede til asylene, eskorterte dem til gasskamrene og ga de dødelige injeksjonene. Sykepleiere deltok gjennom det tyske Røde Kors i felttoget på Østfronten og bistod ved å holde kampmoral oppe og gi psykisk støtte til soldater og politifolk som deltok i massemyrderier med opp til 30000 drepte sivile hver dag. De deltok i seleksjonene av jøder til leirene, inspiserte helsetilstanden i ghettoene og besøkte ghettoer av ren nysgjerrighet. De stod på perrongen og bevitnet fortvilte innesperrete voksne og barn i togvogner på vei til henrettelser. Sykepleiere var kort og godt primære vitner, tilskuere og deltakere i holocaust i Europa. Heinrich Himmlers kone var selv en stolt sykepleier. Nesten ingen sykepleiere ble dømt i rettssakene etter krigen. Også svært få av dem som direkte deltok i drap under eutanasiprogrammet ble dømt. De som ble dømt ble sluppet ut av fengslene etter noen få år og fortsatte sin virksomhet. Det tok mange år før den tyske legestand og legeforening tok et offisielt oppgjør med legenes deltakelse i holocaust. Et offisielt oppgjør fra den tyske sykepleierstands representanter har jeg i skrivende stund ikke kunnskap om, men det skal herved undersøkes.

Ingen ble tvunget

Akkurat som med medisinen, så perverterte naziregimet sykepleiens opprinnelige idealer om respekt for liv og medfølelse med den syke.

Tradisjonelle dyder som oppofrelse, disiplin og lojalitet skulle tjene Tysklands totale krig, og styrke kampånden blant soldater og i befolkningen generelt. Empati og medfølelse ble sett på som noe mindreverdige og ødeleggende for rasen og det tyske folks utvikling. Det er mange forklaringer på hvordan et slikt moralsk sammenbrudd kunne skje, og dette er forklaringer som vi kan lære av i dag. Blind lydighet mot autoriteter, makthierarkier og mangel på kritisk bevissthet bidro til sykepleiens deltakelse i myrderiene. Andre forklaringer er ideologi, sadisme og empatisvikt. Lydighet mot legens var kanskje den viktigste grunnen sykepleierne oppga som forklaring på sin deltakelse i eutanasiprogrammet. Likevel var all deltakelse frivillig. De få som nektet ble ikke møtt med noen represalier, de fikk bare en annen jobb.

Særlig bør sykepleieetikken diskutere hvordan empatisvikt og følelsesmessig avstumping kan forhindres. Det er også bekymringsfullt at etiske prinsipper så lett omtolkes og bidrar til å tjene illegitime og umoralske hensikter. Ikke minst viser mye sosialpsykologisk forskning og empiri fra holocaust og folkemord at følelsesmessig avstumping inntreffer forholdsvis raskt ved gjentatte handlingsmønstre, og at menneskets tilpassingsevne til å begå handlinger de ellers «normale» omstendigheter ikke ville ha gjort, er betydelig. Det tok en SS-lege i Auschwitz normalt to uker til han kunne delta i seleksjonene av jøder, kvinner og barn til gasskamrene uten nevneverdige problemer. Sykepleiere kunne etter hvert bidra til å ta livet av pasienter gjennom utsulting, injeksjoner og gassing relativt friksjonsløst. Vanens makt synes også stor når det gjelder å avlære empatievnene og menneskelige hemninger mot å utøve drap. Det er kanskje enda mer urovekkende at omtrent ingen, verken leger eller sykepleiere, innrømmet noe ansvar eller ga uttrykk for anger eller skyld i ettertid.

Etikken er skjør

Nærhetsetikk sier at møtet med ansiktet forbyr en å drepe. Sykepleiens omsorgsetikk sier at i relasjonen til et annet menneske forpliktes man moralsk, og at grunntemaet i menneskelige relasjoner er tillit. Men det kan synes som om dette lett blir tomme ord i møte med bestemte samfunnsmessige realiteter og sosiale omveltninger. I dag er uroen i verden stor. Det er voldsomme omveltninger i Midtøsten, og mennesker kastes fra glede og trygghet den ene dagen og ut i nød og fortvilelse den neste. For mange mennesker ramler tilværelsen sammen på en dags varsel. Da er det urovekkende at det sivilisatoriske elementet i etikken og de etiske grunnvilkår i vår tilværelse synes å være så skjøre og veien til barbariet tilsynelatende så kort.